

УДК 341.2

М.В. Топильницький

**МЕХАНІЗМ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО
РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ
ВИЗНАННЯ ДЕРЖАВ**

У статті розкриваються особливості механізму міжнародно-правового регулювання інституту визнання держав у сучасному міжнародному праві.

Ключові слова: *міжнародно-правове визнання, міжнародні відносини, механізм міжнародно-правового регулювання, дія механізму міжнародно-правового регулювання, фрагменти механізму міжнародно-правового регулювання інституту визнання держав.*

В статті розкриваються особливості механізму міжнародно-правового регулювання інституту визнання держав у сучасному міжнародному праві.

Ключевые слова: *международно-правовое признание, международные отношения, механизм международно-правового регулирования, действие механизма международно-правового регулирования, фрагменты механизма международно-правового регулирования института признания государств.*

In the article the features of the mechanism of international legal regulation of the institution of recognition of states open up in the modern international law.

Key words: *international legal recognition, international relations, mechanism of international legal regulation, action of the mechanism of international legal regulation, fragments of the mechanism of international legal regulation of the institution of recognition of states.*

Міжнародно-правове визнання держав є неминучим наслідком розвитку міждержавних відносин, підтримання яких є безперечною вимогою сучасного світу. Механізм міжнародно-правового регулювання займає одне з найважливіших місць у сучасній системі міжнародного права. Видатний дослідник, професор С.С. Алексєєв, свого часу зазначив: "Історія науки міжнародного права свідчить про те, що найбільш повне розуміння закономірностей виникнення та існування правових явищ досягається за допомогою дослідження механізму їх дії" [7, с. 3]. На думку відомого вітчизняного дослідника міжнародного права І.І. Лукашук: "Вивчення міжнародного права як елемента механізму міжнародно-правового регулювання набуває за теперішніх часів все більш вагоме не тільки теоретичне, але й практичне значення" [9, с. 5]. Із зазначеного, І.І. Лукашук робить висновок про те, що

"такий підхід допомагає дослідженню міжнародного права не як абстракції, а як політико-правової дійсності, практичний зміст якої визначається в процесі боротьби і співпраці різних соціальних сил" [9, с. 6].

В питанні про механізм міжнародно-правового регулювання інституту визнання держав слід зазначити, що дія цього механізму виявляється у впливі держав-учасниць міжнародного співтовариства на взаємовідносини з новими державами. Цей вплив обґрунтовується необхідністю підтримання міжнародного правопорядку та здійснюється за допомогою реалізації норм міжнародного права.

Дія норм інституту міжнародно-правового визнання держав - це процес впливу на міжнародні відносини, які виникають з приводу визнання держав. Це обумовлено тим, що "міжнародне право виступає в якості координатора і правового регулятора міжнародних відносин" [9, с. 8-10]. Через це відносини, які складаються між державами з приводу міжнародно-правового визнання, мають юридичний і владний характер у випадку повного визнання, тому що держави, хоча й добровільно, але узгоджено беруть на себе певні обов'язки і за їх дотримання відповідають перед міжнародним співтовариством.

Слід зазначити, що серед чинників, які впливають на відносини з приводу міжнародно-правового визнання держав між суб'єктами міжнародного права, і насамперед державами, крім чинників юридичного характеру, мають місце й інші. До таких чинників належать політичні, ідеологічні, дипломатичні та інші. Серед зазначених чинників, які впливають на інститут міжнародно-правового визнання держав, важливу роль відіграють політичні. Така ситуація зумовлена тим, що "політичні інструменти впливу визнаються елементами управління в організації всієї сучасної міжнародної системи" [1, с. 2].

Не дивлячись на важливість концептуальних положень інституту міжнародно-правового визнання держав, до теперішнього часу не існує дієвого правового механізму регулювання процесів визнання держав. Однак це має важливе значення для уникнення випадків порушення принципів міжнародного права пов'язаних з рівноправністю та самовизначенням народів, суверенною рівністю держав, невтручанням у справи, які входять до внутрішньої компетенції будь-якої держави, обов'язків держав співпрацювати одна з одною.

Механізму міжнародно-правового регулювання інституту визнання держав не існує в цілісному вигляді. Цей механізм існує у фрагментарній формі. Фрагменти механізму міжнародно-правового регулювання інституту визнання держав представляють собою поодинокі розрізнені механізми розроблені для врегулювання конкре-

тних випадків визнання держав, які схильні до впливу політичних коливань. Крім цього, останнім часом склалася тенденція до активізації процесів самовизначення народів, тому інститут визнання держав практично не прогнозований. У зв'язку з чим механізм міжнародно-правового регулювання інституту визнання держав потребує негайного нормативного впорядкування та формалізації процедури визнання.

Невизначеність змісту питань міжнародно-правового визнання держав призводить до проблем у процедурі використання і застосування норм цього інституту, наслідком чого, в більшості випадків на практиці, є повна або часткова відмова учасників міжнародного співтовариства у визнанні нових держав. На думку багатьох дослідників міжнародного права, серед яких слід відзначити Т.- Ч. Чена, Дж. Ладор-Ледерера, В.Р. Седеню, Л.С. Грина, Дж.Л. Браерлі, це явище слід називати як повна або часткова відсутність юридичної форми здійснення інституту міжнародно-правового визнання держав. При цьому під "застосуванням норм інституту міжнародно-правового визнання держав слід розуміти, характер і право використання тих або інших форм визнання держав" [1, с. 11]. Відповідно до загальної теорії міжнародного права "здійснення всіх цих процедур входить до завдань механізму міжнародно-правового регулювання" [9, с. 34].

Під механізмом в теорії права розуміється "сукупність засобів, способів і спеціальних органів, спрямованих на реалізацію норм права" [9, с. 36]. Але наявність у цьому визначенні сукупності спеціальних органів, під якими маються на увазі органи контролю, нагляду, примусу, є характерним для внутрішньодержавного права.

В міжнародному праві за загальним правилом ці органи не мають місця, а їх роль виконують системи засобів і способів регулювання. В якості системи засобів регулювання розглядаються загальновизнані принципи і норми міжнародного права, а способів - міжнародно-правова свідомість, під впливом якої створюються і втілюються в життя норми міжнародного права.

Міжнародно-правова свідомість, здійснює певний вплив на міждержавні відносини, які відображають взаємозв'язок прав і обов'язків, що випливають із норм міжнародного права і які, у свою чергу, можуть виступати як самостійний елемент механізму. Але саме ця складова механізму міжнародно-правового визнання держав найбільш схильна до впливу з боку політичних засобів.

В теорії міжнародного права щодо механізму міжнародно-правового регулювання інституту визнання держав можна виокре-

мити три основні точки зору. Згідно з першою, механізм міжнародно-правового регулювання інституту визнання держав представляє собою механізм специфічно юридичної дії норм в галузі міжнародно-правового визнання держав [3, с. 128]. До складу такого механізму включаються норми, правовідносини які виникають з приводу міжнародно-правового визнання, суб'єктивні права і обов'язки держав в галузі визнання.

Відповідно до другої точки зору, механізм міжнародно-правового регулювання інституту визнання держав охоплює всі правові засоби за допомогою яких здійснюється визнання держав [3, с. 143].

Третя точка зору полягає в тому, що механізм міжнародно-правового регулювання інституту визнання держав охоплює політичну спрямованість, процедуру встановлення прав учасників відносин з приводу визнання та право-реалізацію [8, с. 103]. Деякі прихильники цієї точки зору відносять до елементів механізму міжнародно-правового регулювання інституту визнання держав і його результат. Виходячи з цього, до механізму міжнародно-правового регулювання інституту визнання держав необхідно включити і систему зворотного зв'язку з урахуванням отриманих результатів.

Підсумовуючи зазначене слід зауважити, що поняття механізму міжнародно-правового регулювання інституту визнання держав буде змінюватися в залежності від того, що розуміється під правовим регулюванням.

На основі викладеного можна зробити висновок про те, що механізм міжнародно-правового регулювання інституту визнання держав загалом - це система засобів та способів регулювання і реалізації міжнародних відносин, які виникають з приводу визнання; це процес реалізації норм інституту міжнародно-правового визнання держав.

Основою механізму міжнародно-правового регулювання інституту визнання держав складають: 1) універсальні та регіональні міжнародно-правові акти (Декларація "Про надання незалежності колоніальним країнам і народам", Декларація "Про принципи міжнародного права, які стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН"); 2) документи міжнародних організацій (Декларація "Про критерії ЄС щодо визнання держав у Східній Європі і на території Радянського Союзу"); 3) Конституція України, Укази Президента України, заяви Міністерства закордонних справ України; 4) акти окремих держав про визнання.

Норми міжнародного права, закріпивши право народів на самовизначення, а також впровадивши принцип невтручання у внутрі-

шні справи держав, створили сприятливі умови для врегулювання процесів міжнародно-правового визнання держав.

Останнім часом проблеми механізму міжнародно-правового регулювання інституту визнання держав почали привертати увагу вітчизняних і закордонних дослідників. Нерозуміння механізму міжнародно-правового регулювання інституту визнання держав призвело до заперечення його юридичної природи. У зв'язку з цим слід підкреслити, що в багатьох випадках не тільки міжнародне право в питаннях визнання держав, але й внутрішньодержавне право реалізується без приведення в дію спеціальних процесуальних норм. Крім того, як вже зазначалося інститут визнання держав має спеціальний механізм міжнародно-правового регулювання. Як і в національному праві, у системі міжнародно-правового регулювання інституту визнання держав мають місце органи, призначені для надання сприяння у здійсненні прав суб'єктами, які претендують на міжнародно-правове визнання. Такого роду органи створюються для вирішення питання про міжнародно-правове визнання в конкретному випадку та виконують правозастосовну функцію. У зв'язку з цим необхідно звернути увагу на поняття "застосування права", яке представляє собою важливу характеристику механізму міжнародно-правового регулювання. "Застосування права означає вирішення певної ситуації на основі конкретизації взаємних прав та обов'язків учасників, які впливають з правової норми. Характерна особливість застосування права полягає в тому, що прийняте рішення має обов'язковий характер" [10, с. 38].

Застосування міжнародно-правових норм має істотну специфіку, яка породжується, насамперед, відсутністю органів наддержавної влади. Основним суб'єктом міжнародного права є держава, яка забезпечує застосування норм у сфері дії свого суверенітету. В переважній більшості випадків норми інституту міжнародно-правового визнання держав реалізуються самими державами. Володіючи суверенною владою, держави мають у своєму розпорядженні не тільки юридичні, а й фактичні можливості для забезпечення застосування норм інституту міжнародно-правового визнання держав.

Це важливе положення відзначається юристами-міжнародниками різних країн. Так, американський дослідник міжнародного права Дж. Л. Браерлі підкреслював, що "держави в більшій мірі, ніж приватні сторони в національному процесі, мають неформальні, неюридичні засоби примусу у силу того факту, що їх двосторонні і багатосторон-

ні відносини один з одним, утворюють динамічний процес для погодження їх відповідних інтересів, включаючи міжнародно-правове визнання" [2, с. 32].

У системі міжнародно-правового регулювання інституту визнання держав є і правозастосовні органи міжнародного характеру, які умовно можна розділити на два основних види, в залежності від юридичного характеру їх функцій. До першого виду належать органи, які можуть розглядати питання міжнародно-правового визнання держав незалежно від волі учасників певних відносин і прийняти відповідне рішення. Такі органи не тільки здійснюють правозастосовну діяльність, але й вирішують інші завдання. Таким органом є Генеральна Асамблея ООН.

До другого виду правозастосовних органів у системі міжнародно-правового регулювання інституту визнання держав відносяться такі, головна функція і мета діяльності яких полягає саме у вирішенні питань про визнання держав. Історія міжнародних відносин знає не багато випадків створення органів такого характеру, і за своїм значенням вони значно поступаються органам першого виду. Органи другого виду спеціально утворюються для розгляду певної ситуації, пов'язаної з міжнародно-правовим визнанням держав. Наприклад, Арбітражна Комісія Бадінтера, названа так на честь її Голови – Р. Бадінтера, видатного французького правозахисника. Діяльність цієї Комісії є безпрецедентним зразком міжнародно-правового врегулювання процесу визнання держав. З огляду на це, слід докладніше розібрати висновки Арбітражної комісії Бадінтера, які мають важливе значення для становлення та розвитку інституту міжнародно-правового визнання держав.

За рішенням Ради Європи 16 грудня 1991 року в Брюсселі відбулося засідання Ради Європейського Союзу на рівні міністрів закордонних справ, на якому було обговорено становище в СРСР і в деяких країнах Східної Європи та визначено загальний підхід до питання міжнародно-правового визнання нових держав. Підтвердивши свою прихильність принципу самовизначення народів, міністри закордонних справ дванадцяти країн Європи висловили свою готовність визнати, за умови дотримання загальноновизнаних міжнародних стандартів, і виходячи з конкретної політичної ситуації, нові держави. За результатами засідання було узгоджено наступні критерії міжнародно-правового визнання нових держав: 1) дотримання положень Статуту Організації Об'єднаних Націй і зобов'язань, взятих відповідно до Гельсінського Заключного акту та Паризької хартії, особливо в

тій частині, яка стосується верховенства закону, демократії і прав людини; 2) гарантії прав етнічних та національних спільнот і меншин, відповідно до зобов'язань, взятих в рамках Народи про безпеку та співробітництво в Європі; 3) повага непорушності всіх кордонів, які не можуть бути змінені ні інакше, ніж мирними засобами і за спільною згодою; 4) прийняття всіх зобов'язань, які стосуються роззброєння та нерозповсюдження ядерної зброї, а також безпеки і регіональної стабільності; 5) зобов'язання вирішувати за угодою, в тому числі, передбачаючи в разі необхідності звернення до арбітражу, всі питання, які стосуються правонаступництва держави і регіональних суперечок [6, с. 16-18].

Одночасно міністрами закордонних справ держав-учасниць засідання, було зазначено, про неможливість міжнародно-правового визнання держав, які виникли в результаті агресії. Увага, також зосереджувалася на впливі факту міжнародно-правового визнання на сусідні держави. І лише за умови дотримання всіх перерахованих принципів, відкривалася можливість встановлення дипломатичних відносин та укладення відповідних угод.

27 серпня 1991 Європейське Співтовариство прийняло рішення про створення Арбітражної комісії, яка складалася з п'яти членів. Члени комісії обиралися з різних конституційних судів країн Європейського Союзу. Повноваження Арбітражної комісії полягали в тому, що вона повинна була приймати заяви від претендентів на міжнародно-правове визнання і давати висновки на предмет їх відповідності вимогам міжнародного співтовариства, які знайшли своє відображення в Декларації "Про критерії ЄС щодо визнання держав у Східній Європі і на території Радянського Союзу" від 23 грудня 1991 року. Арбітражна комісія повинна була роз'яснити окремі юридичні аспекти, пов'язані з розпадом Югославської федерації.

В період з кінця 1991 до середини 1993 років, Арбітражна Комісія Бадінтера ухвалила десять висновків щодо різних правових аспектів міжнародно-правового статусу державних утворень, які виникли внаслідок фрагментації Югославії. Одним з найбільш важливих рішень ухвалених Арбітражною Комісією було те, що у випадках здобуття незалежності федеральними одиницями, існуючі внутрішні кордони таких суб'єктів федерації переходили в міжнародні кордони нових держав. Це явище отримало назву "принцип встановлення державних кордонів Бадінтера" [4, с. 24].

На відміну від більш широких питань відокремлення та самовизначення, питання про постсецесію державних кордонів привертає

порівняно малу увагу науковців. Дослідженню питань про стан після відокремлення і подальше міжнародно-правове визнання держав, присвячені статті С. Ратнера, М.Н. Шоу, Т. Бартоша та інших. Слід зауважити, що висновки Арбітражної Комісії Бадінтера з моменту свого ухвалення практично не піддавалися критичному аналізу.

Основні положення принципу встановлення державних кордонів Бадінтера знайшли своє відображення у висновку № 3 Арбітражної Комісії, ухваленому 11 січня 1992 року. Під час ухвалення висновку № 3, Арбітражна Комісія стикнулася з питанням про те "чи можна внутрішні кордони між Хорватією і Сербією, а також між Боснією і Герцеговиною та Сербією розглядати в якості кордонів з точки зору міжнародного публічного права?" [5, с. 172-188]. Відповідаючи на це питання Арбітражна Комісія зазначила, що "в умовах утворення нових незалежних держав на руїнах Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії, існуючі як зовнішні так і внутрішні кордони повинні поважатися і не можуть бути змінені за допомогою сили. Такий висновок з приводу зовнішніх кордонів Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії, впливає з різних міжнародних документів, включаючи Статут Організації Об'єднаних Націй і Заключний акт Гельсінкі" [5, с. 172-188]. Внутрішні кордони Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії у відповідності з міжнародним принципом поваги територіальної цілісності та принципом збереження існуючого стану речей, могли бути змінені тільки за згодою держав, які входили до її складу.

З тексту висновку № 3 Арбітражної Комісії можна зробити висновок про те, що принцип встановлення державних кордонів Бадінтера поширюється тільки на випадки розпаду держав. Це положення випливає з посилання на висновок № 1 на початку висновку № 3. Однак, більш ретельний аналіз висновку № 3 Арбітражної Комісії, у співвідношенні з висновком № 11, ухваленим 16 липня 1993 року дозволяє стверджувати, що у випадку з Соціалістичною Федеративною Республікою Югославія, принцип встановлення державних кордонів Бадінтера був застосований в контексті відділення, а не розпаду.

За результатами дослідження механізму міжнародно-правового регулювання інституту визнання держав ми дійшли висновку про те, що: 1) норми, які становлять інститут міжнародно-правового визнання держав належать до тих норм міжнародного права де межа між правом та політикою стає найбільш гнучкою; 2) не існує чітких форм та процедур в галузі міжнародно-правового визнання держав та від-

повідних угод і документів, а ті які є, не відповідають вимогам сучасних міждержавних відносин; 3) на універсальному рівні, важливе значення має участь і внесок усіх країн, включаючи країни, які розвиваються, до укладання договорів в галузі міжнародно-правового визнання держав. Існуючі міжнародно-правові документи та угод в області визнання держав були розроблені та приймалися фактично без участі та внеску країн, які розвиваються; 4) норми інституту міжнародно-правового визнання держав не відображають поточну роботу Комісії міжнародного права з цього питання; 5) міжнародно-правові документи та угод, які загалом приймаються на універсальній основі, спрямовані на врегулювання лише конкретних випадків визнання держав.

Використана література:

1. Barstow D., Magraw J.G. International Laws and Regulations/ Barstow D., Magraw J.G. - New-York: Center for International Environmental Law, 2010. - 362 p.
2. Chen T.- C., Green L.C., Brierly J.L. The International Law of Recognition with special reference to practice in Great Britain and the United States/ Chen T.- C. - London: London institute of world affairs, 1951. - 520 p.
3. Coggins B.L. Secession, recognition and the international politics of statehood. Dissertation of the Doctor of Philosophy/ Coggins B.L. - Ohio: State University, 2006. - 436 p.
4. Crawford J. The Creation of States in International Law. Second edition/ Crawford J. - Oxford: Clarendon Press, 2006. - 326 p.
5. Pellet A. The Opinions of the Badinter Arbitration Committee. A Second Breath for the Self-Determination of Peoples// European Journal. - 1992. - P. 172-188
6. The Declaration about Criteria for recognition of EU states in Eastern Europe and the Soviet Union European// Journal of International Law. - 1992. - №1. - P. 16 - 18.
7. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве/ Алексеев С.С. - М.: Юридическая литература, 1966. - 120 с.
8. Анцилотти Д. Курс международного права/ Анцилотти Д. - М.: Государственное издательство иностранной литературы, 1961. - 209 с.
9. Лукашук І.І. Механізм міжнародно-правового регулювання/Лукашук І.І. - К.: Вища школа, 1980. - 180 с.
10. Недбайло П.Е. Применение правовых норм/ Недбайло П.Е. - М.: Госиздат, 1960. - 240 с.